

УДК 378.631.1

Таранник А.О.,

заступник директора Інституту мистецтв,
аспірантка Київського університету імені Бориса Грінченка

ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ ВИЩОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВИТИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В МАТЕРІАЛАХ З'ЇЗДІВ (XIX — ПОЧАТОК XX ст.)

У статті розглянуто становлення вищої сільськогосподарської освіти в Російській імперії. Звернено увагу на необхідність заснування сільськогосподарських та ветеринарних інститутів. Поручено питання організації навчального процесу в сільськогосподарських інститутах.

Ключові слова: вища сільськогосподарська освіта, школа землеробства, ветеринарний інститут, Московське товариство сільського господарства, резолюції з'їзду.

Постановка проблеми. Аналіз історії вищої освіти є особливо актуальним при формуванні нової освітньої системи в сучасній Україні, її модернізації в контексті європейських та світових стандартів. У процесі трансформації вищої освіти нашої країни спостерігаються тенденції до відродження деяких пройдених етапів, забутих історичних фактів. Класична університетська освіта має глибокі корені, свої першопчатки, які сягають імперської доби, окресленої XIX — початком XX ст. Зокрема, проблеми становлення вищої сільськогосподарської освіти, їх відображення в матеріалах з'їздів того часу є актуальними і для сьогодення, а тому необхідно продовжувати наукові розвідки у вибраному напрямку.

Аналіз досліджень і публікацій. Важливим етапом сучасних історико-педагогічних досліджень є та частина наукового пошуку, яка охоплює визначення явищ та фактів у системі вищої освіти України XIX — початку XX ст. Саме в цей період інтенсивно відбувались процеси становлення вищої школи. Аналіз наукових, аналітико-інформаційних джерел, електронних ресурсів засвідчив, що упродовж останніх років у вітчизняній та зарубіжній педагогічній думці активізувалися дослідження з окремих аспектів розвитку вищої освіти. Зокрема, проблему становлення вищої освіти досліджували А. Іванов, В. Кінельов та ін.

Водночас висвітлення проблем становлення, розвитку, реформування вищої освіти в документах з'їздів того часу не стало предметом окремого пошуку.

Мета та завдання статті. Показати актуальність для сучасної вищої освіти України питань, розглянутих на Всеросійських з'їздах ветеринарних лікарів, діячів з агрономічної допомоги місцевому господарству та діячів технічної та професійної освіти в Росії.

Виклад основного матеріалу. Спроба організації вищої сільськогосподарської освіти виникла в Російській імперії в кінці XVIII ст. і перші сорок років це були пошуки способів та типів такої освіти.

Перший сільськогосподарський навчальний заклад був створений у період царювання Павла I. Іменний указ від 30 квітня 1797 р. повелівав заснувати Практичну школу землеробства з відведенням для неї земельної ділянки поблизу Петербурга. Спочатку в школу приймали лише студентів університетів, а згодом почали приймати на навчання і селян. Перед Школою була поставлена подвійна мета: підготовка наставників та освіта сільського населення. В указі зазначалось, що найголовнішою задачею створення практичної школи землеробства є підготовка наставників, котрі з часом скрізь будуть вводити вивчені ними правила ведення сільського господарства. Вони повинні знати звичаї та спосіб життя хліборобів, різноманітність клімату і саме тому іногородці та іноземні громадяни в школу не приймалися.

При Олександрі I в 1804 р. на природничих відділеннях фізико-математичних факультетів при університетах були створені кафедри мінералогії та сільського домоводства, які згодом були перетворені на кафедри землеробства. Водночас вони не отримали великої підтримки та існували лише завдяки турботам та ініціативі того чи іншого професора.

Фактично першим вищим сільськогосподарським навчальним закладом був заснований у 1816 р. недалеко від Варшави Інститут сільського господарства і лісництва. Навчались та викладали в ньому поляки. З часом інститут був переведений у м. Лодзь, а в 1861 р. — в Нову Александрію. [1, 160–162]

У 1840 р. у Могильовській губернії створено вищу дворозрядну Гори-Горецьку сільськогосподарську школу. Вона мала у своїй власності кінний завод, племінне стадо, механічний завод та ін. Нижче

відділення школи випускало прикажчиків та наглядачів поміщицьких помість, а вище (з 1848 р. — інститут) — агрономів та управляючих великими господарствами — фахівців широкого профілю, які здатні були працювали в різноманітних галузях сільського господарства. Цей інститут був організований за зразком Теєрівської Меглінської академії, що дозволило досягнути високого рівня підготовки та виховати таких видатних агрономів як І.О. Стебут та О.В. Советов.

О.В. Советов став одним з перших агрономів, який отримав вищу сільськогосподарську освіту в межах Росії і який зосередився у своїй науковій та педагогічній діяльності саме на проблемах сільського господарства Російської імперії та вищої сільськогосподарської освіти.

Класик агрономічної науки І.О. Стебут проявив себе як видатний педагог, який здійснив значний внесок у підготовку висококваліфікованих фахівців сільського господарства. Запровадив власну педагогічну систему, яка поєднувала лекційні форми викладання з організацією семінарів-співбесід, лабораторних робіт та працею в полі, що спонукало студентів до самостійної наукової роботи. Такі форми навчальних занять добре відомі в сучасній організації навчального процесу, але в той час вони були порівняно новими і сприяли всебічному розвитку студентів, вихованню творчого мислення та навичок самостійної роботи.

У 1864 р. вищий розряд школи був переведений в Петербург під назвою Петербургського землеробського інституту, який проіснував до 1880 р.

У 1865 р. в Москві почала функціонувати Петровсько-Разумовська академія. Думка про створення в центрі Росії вищого сільськогосподарського навчального закладу виникла в 1857 р. в середовищі Московського товариства сільського господарства. Академія планувалась як вільний, доступний для всіх станів навчальний заклад, до якого приймали без вступних іспитів тих, хто бажав ознайомитися з сільським та лісовим господарством. Не встановлювались ні перехідні, ні випускні экзамени. Слухачі могли вивчати як повний курс наук, так і вибирати окремі курси відповідно до своєї мети та потреб. Особи, які навчались на базі середньої освіти, після закінчення академії допускались до екзаменів на ступінь кандидата або магістра лісового господарства та лісництва. З моменту відкриття

і до 1890 р. в академії навчалось 2919 осіб, причому 82 % з них, за даними опитувань того часу, продовжували займатись практичним сільським господарством, лісництвом та іншими суміжними з ними галузями. Багато випускників академії займались викладанням в сільськогосподарських навчальних закладах, працювали управляючими казенних та приватних помість, ферм та лісів. У 1894 р. на базі академії був створений Московський сільськогосподарський інститут з двома відділеннями: сільськогосподарським, яке готувало агрономів та сільськогосподарсько-інженерним — готувало інженерів-агрономів. Курс навчання був розрахований на 4 роки, перші два роки вивчались загальнонаукові дисципліни, на 3 та 4 курсах — спеціальні науки та проводились практичні роботи. Об'єктом вивчення було крупне поміщицьке господарство [1, 164].

До категорії сільськогосподарських можна віднести ветеринарні інститути в Харкові, Юр'єві (1873), Варшаві (1889), Казані (1894), які готували ветеринарних лікарів не лише для тваринництва, але й для Військового міністерства, Державного конярства, підвідомчої Міністерству фінансів прикордонної охорони. Усі чотири ветеринарні інститути були малочисельні за контингентом студентів, а кількість підготовлених ними спеціалістів не відповідала потребам країни у ветеринарних лікарях. Питання про реорганізацію усієї справи підготовки ветеринарних лікарів в кінці XIX — на початку XX ст. привернуло до себе значну увагу громадськості. Воно розглядалось на I (1903), II (1910), III (1914) Всеросійських з'їздах ветеринарних лікарів, які наголошували на збільшенні масштабів та поглибленні наукового змісту діяльності вищої ветеринарної школи. У 1903 р. з'їзд діячів молочного господарства висловив думку про необхідність створення в Західному Сибіру спеціального навчального центру з ветеринарії у вигляді відділення при медичному факультеті Томського університету. Необхідно, підкреслювалось у резолюціях з'їзду, ліквідувати відсутність допомоги та нагляду в галузі тваринництва, нестачу наукових діячів у галузі епізоотології. Але громадська ініціатива викликала різку протидію з боку попечителя місцевого навчального округу Л.І. Лаврентьева, а слідом за ним і керівництва Міністерства внутрішніх справ [2, 94].

У кінці XIX — на початку XX ст. проблеми сільськогосподарської освіти стали предметом широкої громадської дискусії. Перше слово в ній належало викладачам вищих навчальних закладів, діячам наукових науково-практичних товариств. Вихід із кризи, в якій перебував аграрний сектор російської економіки, вони вбачали на шляху підвищення землеробської культури. Важлива роль в цій агрокультурній концепції відводилась вищій сільськогосподарській школі, переорієнтованій з крупного поміщицького господарства на масове, селянське. «Покращення нашого сільського господарства потребує відповідних спеціалістів, таких як сільськогосподарські механіки, сільськогосподарські інженери, сільськогосподарські архітектори, ветеринари, землеміри», — писав відомий вчений-агроном, професор агрономії Петербурзького університету І.О. Стебут [3, 31].

Зміни в політичній та економічній ситуації в країні відобразилися в матеріалах з'їздів того часу. Так, Імператорське Московське товариство сільського господарства у лютому 1901 р. у м. Москві скликало з'їзд діячів з агрономічної допомоги місцевому господарству, на який були запрошені професори та викладачі Імператорського університету Святого Володимира [5, 8].

Відповідно до Положення про з'їзд делегатами були члени Імператорського Московського товариства сільського господарства, представники центральних та місцевих органів міністерства землеробства, представники місцевих сільськогосподарських підприємств, земські, губернські повітові агрономи, завідувачі дослідними станціями, полями та фермами, управляючі нижчими сільськогосподарськими школами, директори та викладачі вищих та середніх сільськогосподарських навчальних закладів та представники агрономічних кафедр університетів.

Голова з'їзду призначався міністром землеробства та державного майна, заступників і секретарів обирали з числа делегатів. Кожний учасник отримував друкований примірник матеріалів. Постанови, прийняті на з'їзді, були обов'язковими до виконання усіма сільськогосподарськими підприємствами.

На з'їзді були розглянуті наступні питання: загальні питання організації місцевої економічної допомоги населенню; розповсюдження сільськогосподарських знань; робота дослідних та демон-

страційних підприємств; заходи агрокультурного характеру; заходи економічного характеру [6, 4–6].

Особливої актуальності в той час набула проблема підготовки інженерних кадрів для сільського господарства. За створення сільськогосподарських факультетів в інженерних інститутах висловились, наприклад, делегати з'їзду діячів технічної та професійної освіти в Росії (грудень 1889 – січень 1890 рр.) [4, 133–134].

Учасники з'їзду натуралістів та лікарів (1911) в Москві наголошували на необхідності організації агрономічних відділень при університетах та відкриття нових самостійних агрономічних вищих навчальних закладів. Водночас, враховуючи труднощі створення університетських відділень, вони у якості перехідних заходів запропонували розгорнути на природничих факультетах університетів, окрім штатної кафедри агрономії, декілька нових сільськогосподарських кафедр [7, 19–20].

Таким чином, розвиток аграрного сектору Російської імперії викликав необхідність створення вищих навчальних закладів сільськогосподарського профілю.

Царату довелось погодитись із демократизацією складу випускників інститутів, яким належало влитися в склад чиновництва та із переорієнтацією вищої сільськогосподарської школи з крупного поміщицького господарства на масове, селянське.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Зростання ролі та значення сільськогосподарсько-інженерної освіти спричинило створення мережі відповідних вищих навчальних закладів. Порушена проблема викликала значний інтерес та постійно розглядалась на різноманітних з'їздах, які відбувалися в Російській імперії. З'їзди стали визначними культурно-освітніми та громадськими явищами, трибуною, на якій висловлювалися думки про стан сільськогосподарської вищої освіти, гостру необхідність її суттєвого поліпшення, необхідність розширення мережі вищих навчальних закладів відповідного профілю.

Перспективою подальших наукових досліджень можуть бути дослідження проблем вищої освіти в документах педагогічних з'їздів, конференцій, а також міжнародних конгресів (кінець XIX – початок XX ст.) та їх зв'язку з проблемами сучасної вищої освіти.

Джерела

1. Высшее образование в России Очерк Истории до 1917 года / под ред. В.Г. Кинелева. — М. : НИИ ВО, 1995. — 352 с.
2. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX — начале XX века / А.Е. Иванов. — М. : Ордена Трудового Красного Знамени Московская типография. — 1991. — № 7. — 392 с.
3. Стебут И.А. Сельскохозяйственное знание и сельскохозяйственное образование : сб. ст. / И.А. Стебут. — СПб., 1889. — 73 с.
4. Съезд русских деятелей по техническому и профессиональному образованию в России. 1889–1890. Труды III отделения. Сельскохозяйственное образование. — СПб., 1890. — 176 с.
5. ДАК. — Ф. 16. — Оп. 338. — Спр. 134. — Арк. 3.
6. ДАК. — Ф. 16. — Оп. 338. — Спр. 136. — Арк. 8.
7. ЦДІАУ — Ф. 1291. — Оп. 120. — Спр. 47. — Арк. 26.

В статье рассмотрено становление высшего сельскохозяйственного образования в Российской империи. Обращено внимание на необходимость учреждения сельскохозяйственных и ветеринарных институтов. Затронут вопрос об организации учебного процесса в сельскохозяйственных институтах.

Ключевые слова: высшее сельскохозяйственное образование, школа земледелия, ветеринарный институт, Московское общество сельского хозяйства, резолюции съезда.

The article discusses establishment of higher agricultural education in the Russian Empire. A great attention is paid to the necessity of creating agricultural and veterinary institutions. It covers the problem of educational process management in agricultural institutions.

Key words: higher agricultural education, school of farming, veterinary institute, Moscow Agriculture Society, resolutions of the congress.